

תוכן העניינים

2	פתח דבר מאת נתן רוטנשטריך
1	הקדמה למהדורה הראשונה
3	מבוא
	א. תולדות החוקרים ותולדות החקירה 3, ב. דיקארט 4, ג. לייבניץ 6, ד. החלל והפגיש של העולם החיצוני 7, ה. לוק 8, ו. ברקלי 10, ז. יום 11.
15	ביקורת התבונה הטהורה
	א. משפטים אפריוריים ואפסטריריים 15, ב. המהפכה הקופרניקאית 16, ג. המושג "טראנסצנדנטאלי" 18, ד. האסחטיקה הטראנסצנדנטאלית 20, ה. החלל והזמן 21, ו. החלל והזמן כתנאים 22, ז. אייקליטות מן הגיסיון 23, ח. עובדות נפשיות והנחות 24, ט. צילום ונתחן 25, י. הפיסיקה ומושג הדבר 25, יא. המיתוס והמדע 28, יב. המאתימאטיקה ופילוסופיה ביקורתית 29, יג. הדבר כשהוא לעצמו 35, יד. הפילוסופיה הביקורתית והסובייקטיביזם 36, טו. קאנט וברקלי 39, טז. על מושג התופעה 40, יז. מציאות וחלום 41, יח. החלל והזמן והסינתיזה העליונה 42, יט. הקאטיגוריות 43, כ. הגויות 44, כא. הגויה הטראנסצנדנטאלית שבמהדורה הראשונה של ה'ביקורת' 45, כב. הגויה במהדורה השנייה 47, כג. האפרצפציה והסקימה 48, כד. העקרונות 49, כה. האנאלוגיות של הגיסיון 51, כו. דרישותיה של החשיבה הנטיבית 58, כז. אידיאליזם טראנסצנדנטאלי ודוגמאטי 58, כח. דיאלקטיקה 60, כט. האידיאות 62, ל. הפסיכולוגיה התבוננית 62, לא. הקוסמולוגיה התבוננית 64, לב. ביקורת האנטינומיות 67, לג. התרת האנטינומיות 70, לד. המהפכה הקופרניקאית והאנטינומיות 70, לה. הסגוליות של האנטינומיות האחרונות 71, לו. המויגה שבאידיאליזם הטראנסצנדנטאלי 72, לז. סיבתיות הטבע וסיבתיות החירות 73, לח. האופי הנטיביוני והמושכל של האדם 74, לט. ראייה מתוך תורת המוסר 75, מ. התיאולוגיה התבוננית 77, מא. הראיה האונטולוגית 78, מב. הראיה הקוסמולוגית 79, מג. הראיה הפיסיקו-תיאולוגית 80, מד. התבונה המקוננת 81, מה. ערכו של הפתרון המיטאפיסי 82, מו. שלוש השאלות 83, מז. מלכות הטבע 84.
86	תורת המוסר.
	א. ספרי יסוד 86, ב. הריצון הטוב 87, ג. שלשה נוסחים של הצו הקאטיגורי 89, ד. הטרונומיה ואוטונומיה 91, ה. החיוך בין הצו הקאטיגורי ובין המעשה 91, ו. ממלכת החכליות 93, ז. החופש האוטונומיה 94, ח. האובייקט ידהסובייקט 95, ט. האידיאליזם הטראנסצנדנטאלי והחופש 96, י. הדיאלקטיקה של התבונה המעשית 97, יא. דרישות הישוארות הנפש ומציאות אלהים 98, יב. הטענות נגד הצו הקאטיגורי 99, יג. קאנט ושילר 102.
104	הפילוסופיה של ההיסטוריה.
	א. היסטוריה אוניברסאלית 104, ב. המולדת והאנושות 107, ג. היסטוריה וחופש 108, ד. בין קאנט למנדלסון 110.

111	תורת הזינוך
	א. שלטון הזינוך 111, ב. אינסטינקט הזינוך 112, ג. משמעת ומוסר 114, ד. חינוך והאדם ביקום 115, ה. יצירתיות האדם 116.
118	ביקורת כוח השיפוט
	א. כוח השיפוט בכלל 118, ב. מדע טבע טהור 119, ג. חמורות במושג התכליתיות 121, ד. אפרויריות של הרגש 122, ה. הנאה אפרוירית 123, ו. יופי והפך-עניין 124, ז. היופי ונשיאת חן 125, ח. כללים וגאונות 126, ט. אמת במדע ובאמנות 127, י. היפה והנשגב 128, יא. הדיאלקטיקה 129, יב. גלגולי מושג התכליתיות 129, יג. האורגאניזם 130, יד. השעון והאורגאניזם 131, טו. תכליתיות החי ככלל טובייקטיבי 132, טז. דילוגים בטבע 135, יז. שכל היקשי ושכל מסתכל 136, יח. טבע והאדם כתכלית 138, יט. הראיה הפיסיקו-תיאולוגית והתכלית 140, כ. תכליות 140, כא. טבע ומוסר 142, כב. הטוב העליון 143, כג. הערות ביקורת 145.
150	הפילוסופיה של הדת
	א. דיונים בפילוסופיה של הדת 150, ב. הרע שבטבע האדם 151, ג. על אופי האדם 152, ד. סיבת הרע 153, ה. הניגוד בין טוב לרע 154, ו. האופי המושכל 155, ז. החברה המוסרית 155, ח. ראייה נוספת למציאות אלהים 156, ט. היהדות 157.
	נספח למהדורה השנייה
163	בדידותו של הסובייקט ב'ביקורת התבונה הטהורה'
168	ביבליוגראפיה נבחרת
175	מבחר ספרים לקריאה נוספת
178	לוח המונחים
182	מפתח השמות והעניינים

פתח דבר

מאת

נתן רוטנשטרייך

הוצאה לאור של מהדורה חדשה של הספר של מורנו ורבנו פרופסור שמואל הוגו ברגמן על קאנט מצריכה הסבר שיתלווה אליו דבר התנצלות.

הספר יצא לאור בתרפ"ז וזה שנים רבות אין הוא בנמצא ואינו בר־רכישה למבקש ללמוד את משנתו הפילוסופית של קאנט. תלמידים שבשבילם ספר זה היה במשך זמן רב ספר יחיד בעברית על קאנט לא יכלו ללמוד ממנו ובקושי מצוי הספר לרשותם על מדפי הספרייה. לפרופסור ברגמן הוצע לא פעם להחזיר את הספר מחדש ולהוציאו לאור כדי למלא את החסר הלימודי־הפדאגוגי והוא לא נענה ואין אני בטוח שהסביר את אי־היענותו, אך דומה שאפשר לשחזר עתה את הנימוקים שפעלו אצלו. מהדורה חדשה של ספר על קאנט, ספר שיצא לאור שנים לפני שיצאו לאור תרגומים מספריו של קאנט — ובספר שלפנינו מובעת תקווה שאכן דבר זה יקרה — היתה מפעל קשה: היה צורך גם לשנות את שימושי הלשון שבספר וגם — וענין זה אינו קל — להסב את מראי המקומות ואת ההבאות מן הספרים של קאנט, שבינתיים ראו אור בתרגום עברי, לתרגומים האלה. נראים הדברים ששמואל הוגו ברגמן היסט או אפילו סירב ליטול על עצמו טרחה ועמל אלה שמסתמא היו בולמים את עבודתו רבת־הפנים שהיה שקוע בה עד לימי חייו האחרונים.

נראה כי היה גורם נוסף שפעל כאן, וזו השערה אך אם היא מבוססת הרי יש בה הסבר עמוק יותר, קרי הסבר שאינו טכני בלבד, לא־היענות להוצאה חדשה של הספר. הספר יש בו שכבה של ביאור דברי קאנט — אם אפשר להוסיף ולומר ביאור הדברים כפשוטם. יש בו שכבה שנייה של עימות משנתו של קאנט עם אלו חידושים בולטים בהתפתחותה של הפילוסופיה והפתחותם של מדעים, בעיקר מאתימטיקה ופיסיקה, והסקת מסקנות מעימות זה בכיוון של בדיקת המשקל התקף של תפיסת קאנט מול התמורות שחלו ובתוך־ן במה שנוגע לתחומי המדע שעמדו נגד עיניו של קאנט שעה שהגה את ספריו וחברם. יש

הפילוסופיה של עמנואל קאנט

בספר שכבה שלישית שאינה בלתי-תלויה בשכבה השנייה, כלומר ביקורת על תפיסתו של קאנט בסוגיות אחדות, אם ביקורת מתוך בדיקת מהלך הטיעון של קאנט עצמו ואם מתוך שיקול המסקנות הנובעות מן התמורות של העיסוקים המדעיים. ודאי שדברים אלה מוטבע בהם חותם הזמן, כלומר שהתמורות שמדובר בהן עד מחצית שנות העשרים של המאה הזאת. אולי הסוגיה של הסיביות, שהיא כה מרכזית הן לגבי קאנט והן לגבי תמונת המדע המודרני, אינה בולטת בדברים על העימות ועל המסקנות המתחייבות ממנו — וזאת למרות העובדה כי פרופסור ברגמן הקדיש לביורר הסוגיה של הסיביות והמאבק על חוק הסיביות ספר מיוחד שיצא לאור בשנת 1929 ודן בחידושים של הפיסיקה המודרנית דווקא בעניין מרכזי זה.¹ אולי חש פרופסור ברגמן שמהדורה חדשה של הספר שתיעשה על-ידיו תחייב אותו להוסיף לשכבה של הביקורת והעימות את הלקחים הנובעים מהתפתחותם של המדעים והוא לא רצה להידרש לכיוון זה — ושוב או מטעמים טכניים ואפשר גם שבימים שלאחר מכן הופנתה תשומת דעתו לכיוונים אחרים.

ובכל זאת, יש מקום לסברה כי כל השיקולים התלויים במבנה של הספר אין בהם כדי למצות את טעמי הסיור. אפשר שפעל כאן מרכיב שבחוכן ממש: הספר בדמותו המקורית מצויות בו לא רק השכבות שדיברנו בהן. הוא חדר החלחבות לשיטתו של קאנט ויש בו ביטויים של התפעמות ממש מן המפנה שחולל קאנט במחשבה ובהיסטוריה של בני-האדם. התפעמות זו אינה רק ביטוי של הוקרה והערצה אלא יש בה גם ביטוי של הזדהות עם הכיוון העיקרי של השיטה וזאת למרות, ואולי דווקא משום, שהדיון יש בו מר-כיבים לא מעטים של ביקורת. מותר להציע את הסברה כי פרופסור ברגמן שינה את דעתו בעניין זה והערכתו הגבוהה לשיטת קאנט — משל כאילו אמרנו: כלום אפשר אחרת — לא הובילה אותו במרוצת הגותו עוד לאותה עמדה של הזדהות. שמא שינוי זה בהלך הרוח הוא אשר מנע אותו בסופו של דבר מלשקוע במלאכה ולהתגבר על כל העכבות הטכניות. סברה זו מקבלת את חיזוקה בדברים שהשמיע ברגמן ופרסם שנים לאחר שיצא הספר לאור והוא עניין הבדידות של הסובייקט במשנתו של קאנט. נראה איפוא בעינינו, שפרסום הדיון בעניין זה כנספח לספר יהיה בו כדי לבטא את הנאמנות לדרכו של ברגמן עצמו באינטרפרטציה של קאנט מתוך שדבריו שלו עצמו יעידו על כך ולא יהיה מקום להסתמך רק על ניחוש או, לכל המרובה, על עדות של הזולת.

פרסום המהדורה החדשה — דבר שנעשה בהסכמתה של הגברת אשה ברגמן וזכרונה לברכה ועל דעתה — בא למלא צורך לימודי-פדאגוגי בולט. אולם פרסום זה אין בו כדי לסטות מרוחו של ברגמן משום שהערות הלימדית היתה אופיינית לו ביותר: עתה הדברים הראשונים מלווים או מקוזזים על-ידי דבריו האחרונים ואלה מלבטאים את דעותיו בכלל, את כיווני מחשבתו, גם כאשר שינויים שחלו בזמן הם הרקע אלה. אנו מקווים שלא עשינו דבר שאינו לפי רוחו של המחבר ואנו סבורים כי פרסום הספר תוך הסתייגות ממנו הבאה בנספח יש בה אולי להקהות במשהו את הדילמה שעמד לפני המחבר. לאחר דברים אלה תוערנה הערות אחדות לכיוונו של הספר ולמוקד ההסתייגות מטיעונו.

Hugo Bergman, *Der Kampf und das Kausalgesetz in der jüngsten Physik*, Braunschweig, 1929 1

פתח דבר

ב

על-פי הניתוח של ברגמן מצויים יחסי גומלין בין משקלה הפילוסופי-השיטתי הפנימי של משנת קאנט לבין משקלה בתולדות האנושות מנווית הראייה של התשתית של חיי הרוח של תולדות אלה. ברגמן אומר, שעם הופעת 'ביקורת התבונה הטהורה' מתחיל פרק חדש בתולדות האנושות. פילוסופיה זו יש לה משקל רוחני מקיף משום שביסודה עומדת השקפה על אדנותו של האדם על החומר. הביטויים השיטתיים של השקפת יסוד זו הם אספקטים מסוימים של שיטת קאנט כאשר אלה הם מצד זה או אחר פירושים ופיתוחים של המהפכה הקופרניקאית: מעמדו של מדע טבע טהור, מעמדו של ה'אני' שהוא סובייקט ואינו ברהיפוך למעמד של אובייקט ומשקלו של המוסר במערכת השיטתית, קרי האנושית. קאנט, אשר מנדלסון ראה בו מחריב הכל משום הביקורת שמתח על הגישות המסורחיות, נעשה לפי דברי ברגמן בונה עולם מהריסותיו — ומותר להוסיף שצד זה שהוא משלים להרס, משל כאילו אמרנו הרס פילוסופים בניין — לא הבחין בו מנדלסון.

ברגמן הרחיב בפירושו את המערכת משום שלא הסתפק בהבלטה של המרכיבים השונים שבתפיסת קאנט כמו האפריורי, הצורות, הקאטיגוריות והעקרונות. הוא הרכיב את המושג של היגל על ההיגיון הפנימי של קאנט באומרו כי קאנט מעמיד את הרוח המכיר במרכז — ואולי ההסתייגות של ברגמן מקאנט, שלה רמזנו ואליה נשוב, קשורה בסוגיה זו, הווה אומר, שקאנט פירש את הרוח ומשקלה פירוש מצמצם. ושוב, מעמדו של הסובייקט, ומעמד הרוח המובלע בכך, הביאו את קאנט לחולל מפנה מכריע בהבנת טיבה של ההכרה בכך שהוא שמת את הקרקע מן התפיסה של הכרה כמראה או כמצלמה של דברים שמחוצה לה. הפעילות של הסובייקט נשארת יתד ופינה של ההשקפה על ההכרה ודומה שברגמן חשב כי עניין זה שריר וקיים עם כל התמורות שחלו בהתפתחותם של המדעים וגם בהשקפתו שלו על מעמדו של הסובייקט. הרעיון של סובייקטיביות קובעת אובייקטיביות הוא חוט השני של תפיסתו על קאנט.

לפרקים ניתן ביטוי לרעיון זה על דרך ההיזקקות למשלים השאובים מן המסורת הפילוסופית. בהקשר זה יש להעמיד על השאיבה ממשל המערה של אפלטון כאשר ברגמן מפרש את קאנט לאמור, שהעיבוד המושגי של הנתונים אינו מניח עיבוד זה בגבולות הסובייקטיביות; להיפך, המחשבה, באשר היא משלימה את הנתון, פורצת את המערה, היא המערה שבמשלו של אפלטון. היינו נשארים סגורים במערה אילו היינו מסתפקים בנתון החושני.

שתי דוגמאות המצויות בדיונו של ברגמן יש בהן כדי להעמידנו על כך שהוא רואה את הציר המרכזי של השקפת קאנט מעבר לד' האמות של האסכולה הפילוסופית. העונן אשר ברוח, אם לסכם את השקפתו, חולל גם תגובות שכנגד ובין אלה הוא מזכיר לא רק את ברגסון ואת נקודת המוצא של התפלספותו בנתונים הבלתי-אמצעיים של התדעה אלא גם את האמנות האקספרסיוניסטית, זו אשר ביקשה לטהר, כביכול, את התמונה מן התוספות של הרוח ולהעמידה על רשמים בלבד.

הדוגמה השנייה קשורה במה שקאנט עצמו טען לאמור, שהמדע הוא פעילות המכריחה את הטבע להשיב על שאלותיה, ובלשונו של קאנט — אין היא צריכה להניח לטבע לדתוה במושכותיו. המשל שקאנט משתמש בו הוא דרכו של שופט מוסמך הכופה את העדים

הפילוסופיה של עמנואל קאנט

להשיב על אותן השאלות שהוא מעלה בפניהם.² בכיוון מחשבה זו נאחו ברגמן ומביא דוגמה השאובה מנסינו האישי ומדרכה של הציגות בעניין שאינו מדעי, כאשר ציוני אוסטריה נאבקו על כך כי בשאלון ספירת האוכלוסין תוכנס השאלה על לאומיותו של הנשאל. הם כוונו על-ידי הנחה שכאשר תהיה מצויה שאלה ישיב הנשאל במתאים לדפוס של השאלה ויתעורר לתת ביטוי לשייכותו הלאומית. דאי שדוגמה זו מעידה על כך שברגמן ראה את משקלה של תפיסת קאנט בהיקף רחב כתפיסה על הפעילות האנושית הפותחת פתח וקוראת תגר. פעילות זו מנוסחה ניסוח מיתודי במדע המודרני אולם ביטוייה הם מעבר למדע זה.

ג

כדרכם של ספרים על שיטה פילוסופית גדולה, גם הספר שלפנינו עוסק בבירור השורשים של הפילוסופיה של קאנט באסכולות או בשיטות שקדמו לו. על כן נזקק ברגמן לסוגיות בשיטת דיקארט וביחוד לאלה בשיטת לייבניץ — ואנו יודעים כי היה לו יחס מיוחד לפילוסופיה של לייבניץ והוא חזר ודן בשיטה זו בחיבוריו השונים. הוא רואה את הקרבה שבין קאנט ללייבניץ — ויש להדגיש עניין זה דווקא משום הפולמוס של קאנט נגד לייבניץ — במה שעל-פי ניסוחו הוא ביסוס המציאות על התבונה.

אולם המיוחד שבספר זה הוא במעקב אחרי רישומיה של שיטת קאנט בהפתחות המחשבה שאחרי קאנט — ובספר זה מושם הדגש דווקא במחשבה המדעית ובבירור הנחותיה של זו, ולא דווקא בחקר האסכולות הפילוסופיות שאחרי קאנט ואף לא בחקר הפילוסופיה הגיאוקאנטית על זרמיה, ככל שברגמן מזכיר את הביקורת שנמתחה באסכולות אלה על מושג הדבר כשהוא לעצמו.³ העיקר בעיני ברגמן הוא במה שנקרא לעיל עימות עם המדע המודרני על הנחותיו. הקושיה שעמדה לפניו היתה כיצד מתייצבת השיטה של קאנט מול המאתימאטיקה, כאשר קאנט הגה את הגותו לפני התנסחות המאתימאטיקה המודרנית והגיאומטריה הלא-אוקלידית, ובמשלים לכך כיצד מתייצבת שיטת קאנט מול הפיסיקה החדשה וביחוד מול תורת היחסות, כאשר הרקע המדעי להגותו של קאנט היתה הפיסיקה של ניוטון. ברגמן חוזר ודן בנושאים אלה ואפשר לומר כי הוא בא להבליט את הקיים והחולף שבשיטת קאנט: נראה בעיניו שהגיאומטריה המודרנית אינה מפיקה את תפיסת קאנט מחזקתה משום שמתברר כי המרכיב של ההסתכלות מצוי גם בגיאומטריה זו ואלו לגבי המאתימאטיקה אין הדבר כן. אשר לפיסיקה, נראה בעיני ברגמן שהמרכיב היסודי בפיסיקה זו אינו בתפיסת החלל והזמן עצמם אלא במה שנקרא הגישה של הקונסטרוקציה לגבי המציאות; עניין זה קרוי בספרו של ברגמן על תורת ההכרה עיצום, כלומר בנייתו של העצם בניסוח על דרך החיוב ואי-קבלת העצם כאילו היה מוכן ומזומן, אם נאמר זאת על דרך השלילה. לפיכך, נראים בעיני ברגמן דיוניו של אדינגטון לאמור, תנו לי עולם של יחסים ואברא את החומר כי החומר והכוח אינם אלא

2 עיין 'ביקורת התבונה הטהורה', תרגמו שמואל הוגו ברגמן ונתן רושנשטיין, ירושלים, מוסד ביאליק, תשי"ד, עמ' 15.

3 בבעיות של הפילוסופיה שאחרי קאנט דנים שני כרכים של הספר 'תולדות הפילוסופיה החדשה', ירושלים, מוסד ביאליק, תשל"ז ותשל"ט שיצאו לאור אחרי פטירתו של פרופסור ברגמן.

פתח דבר

יחסים.⁴ על דרך הסיכום נוכל לומר שהגישה הבונה המציינת את המדע נראית בעיני ברגמן כגרעין המרכזי של המדע. גישה זו היא אישוש של תפיסתו של קאנט ככל שחלו שינויים בולטים במערכות המדעים כמה שנוגע לחוקיות וכן לתפיסה של החלל והזמן וכיצא באלה הסוגיות שהיו חשובות ביותר בשיטתו של קאנט כמות שנתנסחה.

ד

אשר לצד של הביקורת המצוי בדברי ברגמן על קאנט, אפשר לומר כי כאשר הוא מאפיין את תפיסת קאנט כאינטלקטואליזם, ביחד כאשר מדובר בענייני מוסר, הרי שימוש לשון זה מובלעת בתוכו מידה מסוימת של ביקורת. האפיון "אינטלקואליזם" יש בו שיעור זה או אחר של צמצום הבעיות או צמצום הכיוון של פתרון לבעיית המוסר. אולם עיקרה של הביקורת, חו ביקורת אימאננטית, כלומר צמודה לשיטה דנה בה מתוכה פנימה, מוסב על פרקים כמו האנטינומיות של קאנט. הטענה היא כי נסיונו של קאנט להעמיד על סתירה פנימית בתבונה כשזו שואלת שאלות — הן השאלות הנידונות באנטינומיות על סופיות העולם או אין-סופיותו או שאלות על חופש הרצון ומציאות אלהים — ניסיון זה לא עלה יפה. קאנט לא עלה בידיו, בניגוד למה שביקש להשיג, לסתור לא את התיזה ולא את האנטיטיזה. הוא לא הוכיח שלא נוכל להגיע להצבת סיבה חופשית או להוכחת מציאותו של עצם הכרחי.

לגבי הביקורת — דווקא משום שעולה משקלה בפרק האחרון של הגותו של ברגמן וזיקת הגות זו לשיטת קאנט — אין גודע משקל מכריע לשאלה של הדת והאמונה. דבר זה מן הראוי להבליטו כי הספר יש בו פרק על פילוסופיית הדת של קאנט וידוע שקאנט ביקש להעמיד על המשמעות המוסרית הבלעדית של הדת. יש מקום להניח, שברגמן לא הלך בעקבותיו בסוגיה זו כי בהגותו העצמית הבליט יותר ויותר את משקלה של האמונה כעמידה מול הנעלם. דבר זה יש לו משקל דווקא משום שהבעייתיות המוסרית, הן מצדה העקרונני והן מצדה הקיומי, העסיקה את ברגמן בשיעור ניכר מאוד. אולם התרת הזהות בין אמונה למוסר לא עמדה כאמור במרכז הביקורת של ברגמן על קאנט.

כמה שנוגע לדת, מעיד ברגמן גם על ביקורת היהדות המצויה אצל קאנט אשר טען כי היהדות אינה דת כי היא מכלול של תקנונים בלבד. האיזכור של העולם היהודי מופיע בדבריו של ברגמן על התפקיד שמלאו היהודים בעיצוב תפיסתו של קאנט — וכאן מוזכר כמובן מארכוס הרץ והתפקיד שמלאו הוא ויהודים אחרים במתן מהלכים לשיטתו של קאנט בתקופות המאוחרות יותר.

ה

עתה נעיין בהסתייגותו העקרונתית של ברגמן לגבי קאנט, הבאה לידי ביטוי בחיבור על בדידותו של הסובייקט, כאשר מדובר בכך שקאנט חידש מוכרע בהשקפתו על

4 בצד הפילוסופי של תפיסת איינשטיין דן ברגמן במיוחד בשני פרקים בספרו 'הוגי הדור', מהדורה שלישית, ירושלים, הוצאת ספרים עלי-שם י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, תשל"ה, עמ' 15 ואילך. בהשקפתו של אריגנטון דן הוא בפרק על הפילוסופיה של הפיסיקה שבספר 'אנשים דרכים', ירושלים, מוסד ביאליק, תשכ"ז, עמ' 402 ואילך.

הפילוסופיה של עמנואל קאנט

משקלה של התודעה. אך העוקץ הביקורתי הוא זה שמדובר באי-יכולתה של התודעה לקלוט את הממשות. ואמירה זאת מכילה בתוכה כמוכן רמז שיש מרחק ואולי אפילו תהום בין התודעה לבין הממשות -- וקביעה זו היא אשר מעוררת את הטעונונים למען שלטונה של הרוח המתבטא בכך כי הרוח היא כל-חודרת ובעצם אין הברל בין הרוח לבין הממשות. ושוב: כאשר מדובר ביחסי החלות בין הסובייקטיביות לאובייקטיביות אומר ברגמן שהסברה שממנו יצא קאנט היתה בהשקפה כי הסובייקטיבי הוא סובייקטיבי בלבד. לא עלה על הדעת, מוסיף הוא, שהסובייקטיביות כשתעובד ותטהר בעזרת מושגים -- היא היא האובייקטיביות. אין להטיל ספק שאמירה זו היא הגרעין של התפיסה על כך שהבדידות של הסובייקט שבו מדובר היא בדידות של סובייקט הנתפס באופן צר או, שמא נוכל לומר, מעמדו של הסובייקט אינו זהה עם סובייקטיביות. ואפילו על קרבתו של קאנט לאריסטו מדובר לאמור -- אין מקום למעמדו של דבר כשהוא לעצמו שהוא בלתי-מושג לשכל כי אפשר שהטבע או העולם הממשי הם עצמם התלכדות של השכליות והחושניות. רק מנקודת המערה יש מקום לדבר על בדידותו של האדם -- ואנו למדים כי עניין המערה עולה כאשר דן ברגמן בחפיסה הבאה להתגבר התגברות מרחיקת לכת על הסובייקטיביות הסגורה.

מסתבר, כי עצם ההידרשות לאפיון 'בדידות' בא לציין מצב שאינו הכרחי או מחויב על-פי טיבו של העניין הנידון. הסובייקט נועד להיות פתוח והפעם מדובר כמוכן לא בפתיחות כלפי הזולת אלא בפתיחות כלפי המציאות ברחבותה ובעומקה. אם לחזור למשל המערה, הרי בדברי ברגמן המדע, שהוא הביטוי היצירתי של הסובייקט, הוא מעין ריהוט שבמערה: המדע אינו חודר אל המציאות והוא ביטוי לעוצמתו היוצרת של הסובייקט אך תוך כדי כך ביטוי לסגירותו לעומת הדבר כשהוא לעצמו. את רעיונו של קאנט על עוצמתה של המחשבה יש להרחיב ולהעמיק כי אין בריח שהמחשבה לא תוכל לפרוץ אותו. השאלה שעמדה אפוא לפני ברגמן היתה האם וכיצד לשמור על עיקר תורתו העיונית של קאנט. עם שמירה זו מבקש הוא לדחות את היסודות הספקניים הכלולים בתפיסה זו. עלינו לדייק ולומר, כי מדובר בתפיסתו העיונית של קאנט כי עדיין היא במרכז תשומת לבו של ברגמן ואולי בסוגיה זו של היחס בין ההכרה למציאות, הרחבת התחומים בכיוונים של התבונה המעשית לא יהיה בה כדי לסייע. ברגמן מגיע לתפיסה של ריבונות הרוח, אלא שריבונות זו כמוה כמלאותה של הרוח. גיתן לנו אולי לכנות את הכיוון של השקפתו כקוסמיזם של הרוח ועניין זה ראוי לתשומת לב כי הוא אחד מיסודות הקרבה שבין ברגמן לבין הפילוסופיה היהודית. אולם גם השקפתו של א. ד. גורדון והרב קוק נכנסת למעגל הקרבה הזאת כאשר שייכותו של אדם לעולם היא לא שייכות ביולוגית וגם לא שייכות של גאולה עתידה אלא שייכות המבוססת על המהות המשותפת שבין הרוח של הסובייקט לבין הרוח של המציאות. בהקשר זה של ביקורת על קאנט אין ברגמן מזכיר את הפילוסופיה של היגל אף כי גלוי לעין כי יש כאן קרבה להיגל ועלינו לחכות עתה לכרך של תולדות הפילוסופיה, העתיד לצאת לאור מעזבוננו של ברגמן ושעניינו הפילוסופיה של היגל, כדי לראות כיצד התיאור של השיטה יבליט -- או אולי לא יבליט -- אותה הקרבה שהתקרב ברגמן אחרי ספרו על קאנט לכיוון העיקרי של הפילוסופיה של היגל. מכל מקום, ניתן לומר כי הניסיון להתגבר על בדידותו של הסובייקט בכיוון רוחני-קוסמי הוא אולי השינוי העיקרי שחל בהשקפתו בסוגיה זו שינקה מקאנט אך יצאה נגד מה שנראה בעיני ברגמן

פתח דבר

כנופך הספקני שבו טבועה השקפה זו. כאמור, אפשר בשינוי זה נמצא את ההסבר התוכני להיסוסיו של ברגמן להוציא לאור מהדורה חדשה של הספר על קאנט.

ז

ועתה, כאשר הספר יצא לאור, עלינו להסביר את השינויים שחלו בדמותו. הפאראדוקס, ואולי השכר, הבא לידי ביטוי בשינויים העיקריים של הספר, הוא בכך כי ההבאות מקאנט הן בחלקן — והדברים אמורים כמובן בעיקר לגבי ההבאות משלוש ה'ביקורות' — עתה מן הנוסח העברי של ספרים אלה ובמציאותו של נוסח זה ובעיצובו היה לברגמן חלק מכריע כמעורר וכשותף בכיר. פה ושם הוכנסו גם שינויים מסוימים במהלך ההרצאה תוך מאמץ לנאמנות לניסוח המקורי; דבר זה נעשה כאשר חלו שינויים במינוח הפילוסופי ושוב — במינוח זה היה לברגמן חלק גדול כמורה וכמחבר. בכל העבודה הקפדנית הזאת, קפדנות של דבקות בטקסט ושינויים באופני הגשתו, עשתה הגברת חוה שור את עיקר ומיטב העבודה. על כך תבוא התודה ועל הברכה מכולנו.

כדי לסייע בידי הקורא ניתוספה רשימת ספרים לקריאה נוספת ומעודכנת ובה שיקע מר שמעון לרר את מרצו, חריצותו והתמצאותו בספרות הקאנטית. הוא גם הכין את המפתח של הספר. מוסד ביאליק הואיל בטובו להסכים כי שני פרקים יכללו בספר והם פרקים הכלולים בפרסומיו: הניתוח של 'ביקורת התבונה המעשית', המצוי בספר שלפנינו, מופיע במבוא לספר זה בנוסחו העברי שיצא לאור על-ידי מוסד ביאליק. אכן המבוא הזה עצמו הוא בעיקרו הפרק מן המהדורה המקורית של הספר של פרופסור ברגמן על קאנט אלא שהוא עצמו ההדיר את המבוא מחדש. כך יכולנו לשלב במהדורה זו נוסח אחרון של פרק בו עסק המחבר עצמו. מוסד ביאליק הסכים גם שהפרק על הבדידות של הסובייקט, המופיע בספר 'אנשים ודרכים', יכלל כנספח בספר. על כך שמוסד ביאליק הסביר לנו פנים נתונה לו גם כאן תודתנו.

הספר יוצא לאור גם בסיוע הקרן על שמו של ישראל איגרא זכרונו לברכה. ישראל איגרא היה מן הראשונים ומן הבכירים שבין העובדים של האוניברסיטה העברית. היה לו יחס מיוחד לעין פילוסופי ואנו מודים לקרן ולגברת איגרא על שהספר יוצא לאור בסיועה של הקרן שהוקמה אחרי הסתלקותו. עתה נקווה כי הספר יהיו לו מהלכים על-פי מה שראוי שיהיה.